

**“IJTIMOIY HIMOYA” VA “IJTIMOIY TA’MINOT”
TUSHUNCHALARINI BELGILASHNING NORMATIV-HUQUQIY
JIHATLARI**

Jumaniyazova Muborak Taxiroyva

Chilonzor tumanidagi 586- davlat maktabgacha talim tashkiloti direktori

Anatatsiya: *Maqola “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” tushunchalarining xususiyatlari, mazmuni, mohiyati, huquqiy tabiati va o‘zaro bog‘liqligini me‘yoriy-huquqiy jihatdan aniqlash tahliliga bag‘ishlangan. Ushbu tushunchalar davlat nomidan va uning topshirig‘i asosida tegishli vakolatli mansabdor shaxslar, organlar tomonidan amalga oshiriladi va fuqarolar hamda davlatning maxsus institutlari yordamida huquqiy munosabatlar sohasida amalga oshiriladi. “Ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” tushunchalari butun va uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlar sifatida qabul qilinishi kerak, bu davlatning deyarli butun ijtimoiy sohasiga taalluqlidir.*

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy himoya, ijtimoiy ta’minot, ijtimoiy himoya institutlari va fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish*

Mamlakatimizning mustaqillikka erishib, uni ijtimoiy-huquqiy davlat deb e‘lon qilishi, shuningdek, ma‘muriy-iqtisodiy rejalashtirish tizimidan bozorga o‘tish, mamlakatimiz hayotining barcha sohalarini, shu jumladan ijtimoiy sohani isloh qilishga olib keldi. Bu esa umuminsoniy qadriyatlarning ustunligi, ijtimoiy sohada qonun ustuvorligi va aholining ijtimoiy xavfsizligini ta‘minlash zaruratini keltirib chiqardi. Ijtimoiy-huquqiy davlatning konstitutsiyaviy tamoyillari inson huquq va erkinliklarini, ularning kafolatlarini belgilab berish va davlat faoliyatining yo‘nalishini aniqlashda amalga oshiriladi. Davlat shaxs oldida o‘z faoliyati uchun javobgardir va tegishli huquq va erkinliklarni tasdiqlash va ta‘minlash majburiyatini oladi. Konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan va davlat tomonidan kafolatlangan asosiy ijtimoiy huquqlar qatoriga ijtimoiy himoya va ijtimoiy ta‘minot huquqi ham kiradi.

Ijtimoiy himoya va ijtimoiy ta‘minot masalalari bo‘yicha so‘nggi tadqiqotlar va nashrlarning tahlili bugungi kunda turli ijtimoiy fanlar vakillari — huquqshunoslar,

siyosatshunoslar, iqtisodchilar, sotsiologlar, davlat boshqaruvi mutaxassisleri uchun qiziqarli va dolzarb mavzu hisoblanadi. Bu mavzuni rivojlantirish va tadqiq etishga T. M. Qodirov, D. R. To‘raev, A. Sh. Xolmirzaev va boshqalar katta hissa qo‘shgan.

Maqolaning maqsadi "ijtimoiy himoya" va "ijtimoiy ta‘minot" tushunchalarining mohiyati va o‘zaro bog‘liqligini aniqlashdan iborat. Ushbu tushunchalar davlatning asosiy qonuni – O‘zbekiston Konstitutsiyasida belgilangan, ular huquqiy tabiati, mazmuni va o‘zaro bog‘liqligi bilan shug‘ullanadi. Maqolada “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta‘minot” atamalarining mohiyati va mazmuni, shuningdek, o‘zaro bog‘liqligi, bizning davlat qonunchiligimizda va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan shaklda ichki huquq tizimidagi tegishli huquqiy toifalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar aniqlanadi. Bunda, o‘rganilayotgan sohadagi kontseptual apparatni takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratiladi.

Maqolada quyidagi vazifalar ko‘zda tutilgan: ichki ijtimoiy tizimni chuqur o‘rganish va ilmiy tadqiqot ob‘ektining toifaviy apparatini, ayniqsa, ijtimoiy himoya va ijtimoiy ta‘minotni ajratish zaruratini belgilash.

Avvalo, tarixiy va huquqiy jihatdan murojaat qiladigan bo‘lsak, biz “ijtimoiy himoya” atamasi birinchi marta 1935 yilda qo‘llanilganini ta‘kidlaymiz. AQShda “Ijtimoiy ta‘minot to‘g‘risidagi qonun” ushbu mamlakatda keksalik, o‘lim, nogironlik va ishsizlik holatlarida majburiy sug‘urta qilishning yangi institutini qonuniy ravishda tashkil etdi. Keyinchalik, bu atama dunyoning aksariyat mamlakatlarida va Xalqaro Mehnat Tashkiloti tomonidan qo‘llanila boshlandi. Mehnatga layoqatsiz fuqarolarni moddiy qo‘llab-quvvatlash shaklini anglatuvchi “ijtimoiy ta‘minot” atamasi 1966-yil 16-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktda rasman mustahkamlandi. Unda, xususan, “ushbu Paktda ishtirok etuvchi davlatlar ijtimoiy sug‘urtaga ega bo‘lgan har bir insonning huquqini tan olishi” ta‘kidlangan.

Mamlakatimizda uzoq vaqt davomida qonunchilik va ijtimoiy sohada asosiy kategoriya sifatida “ijtimoiy ta‘minot” atamasi o‘rnatilgan. Biroq, o‘tgan asrning oxirida, ijtimoiy yo‘naltirilgan iqtisodiyotga o‘tish va xalqaro standartlarga yaqinlashish sharoitida “ijtimoiy himoya” atamasi O‘zbekiston qonunchiligining huquqiy sohasida qo‘llanila boshlandi. Chunki O‘zbekistondagi ijtimoiy ta‘minot tizimi huquqiy ijtimoiy davlat oldida turgan vazifalarga javob bermadi – har bir inson va fuqaro uchun munosib turmush darajasini ta‘minlash, bu esa davlatning asosiy

vazifasidir. Biroq, turli ilmiy yondashuvlar tahlili asosida “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” tushunchalari va kategoriyalarining mohiyati va xususiyatlarini ko‘rib chiqish hamda bu toifalarni farqlash hamda “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” tushunchalarini belgilash zarurati paydo bo‘lgan ko‘rinadi.

Amaldagi me’yoriy-huquqiy hujjatlarda “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” atamalari qo‘llanilishiga qaramay, ushbu tushunchalarning aniq me’yoriy konsolidatsiyasi mavjud emas va fanda ham ushbu masalani oydinlashtirishga bag‘ishlangan alohida tadqiqot mavjud emas. Olimlar “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” toifalarini o‘rganish va mohiyatini ochishga bir necha bor qiziqish bildirishgan, ammo ularning aksariyati bu tushunchalarni noaniq talqin qilishadi. Shu bois, ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirishning hozirgi holati davlatimiz fuqarolarini ijtimoiy himoya qilish mexanizmining samaradorligini ta’minlash yo‘lidagi bo‘g‘inlardan biriga aylanadigan “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” tushunchalari, ularning jamiyatdagi o‘zaro bog‘liqligi va faoliyati masalasi bo‘yicha huquqiy ilmiy fikrni chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

Xorijiy va mahalliy huquqshunos olimlarning ko‘plab ilmiy ishlari “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta’minot” tushunchalarining mazmuni, mohiyati va o‘zaro bog‘liqligini aniqlash masalasiga bag‘ishlangan. Xususan, ushbu ilmiy muammoning jihatlari Sh. Raximov, Z. Abdullaev, R. Ubaydullayev, A. Andreev, N. B. Bolotina, V. L. Kostyuk, S. M. Prilipko, B. V. Stashkiv va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Biroq, ushbu ilmiy muammoning noaniqligi, o‘rganilayotgan masala bo‘yicha mutlaqo qarama-qarshi, ba’zan bir-biriga zid bo‘lgan ilmiy pozitsiyalarning mavjudligi uni yanada batafsil yoritish va tahlil qilish zarurligini taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikdan keyin ijtimoiy ta’minot sohasida bir necha me’yoriy-huquqiy hujjatlarni imzolandi. Eng avvalo, insonning asosiy huquqi sifatida ijtimoiy ta’minot – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida: —Har kim qariganda, mehnat qobiliyatini yo‘qotganda, ishsizlikda, shuningdek boquvchisini yo‘qotganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta’minot huquqiga ega. Qonunda belgilangan pensiyalar, nafaqalar va boshqa turdagi ijtimoiy yordamning miqdorlari rasman belgilangan eng kam iste’mol xarajatlaridan oz bo‘lishi mumkin emas. Asosiy Qomusimiz – Konstitutsiyada insonlarning ijtimoiy ta’minotga oid bir qator huquqlari kafolatlangan. Ijtimoiy ta’minot huquqidan asosan ijtimoiy himoyaga muxtoj bo‘lgan aholining turli ijtimoiy

guruhlari foydalanishlari mumkin. Bularga: voyaga yetmaganlar, nogironlar, ishsizlar, boquvchisini yo‘qotganlar, yakka-yolg‘izlar, qariyalar va hokazo shu kabi turli guruhlar foydalanadilar. Ushbu turli guruhlarning ijtimoiy ta‘minot huquqlari qonunlar bilan kafolatlanib qo‘yilgan.

Ilmiy adabiyotlarda “ijtimoiy himoya” tushunchasi “ijtimoiy ta‘minot” tushunchasiga nisbatan kengroq, chunki u “ijtimoiy ta‘minot” tushunchasiga kiritilmagan elementlarni o‘z ichiga oladi. Bu haqda ham xorijiy, ham mahalliy olimlarning fikr-mulohazalari mavjud. Bizning fikrimizcha, bu bayonot bilan rozi bo‘lishimiz kerak. Demak, “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta‘minot” tushunchalari bir xil emas, chunki birinchi tushuncha ijtimoiy xavfsizlikni ajralmas qism sifatida nazarda tutadi.

Shuning uchun, bizningcha, “ijtimoiy himoya” tushunchasini ham tor, ham keng tushunchalarda ko‘rib chiqish kerak. Tor ma’noda “ijtimoiy himoya” - bu murakkab ko‘p bosqichli tizim bo‘lib, uning tuzilishi ijtimoiy sug‘urta, ijtimoiy ta‘minot va davlatning aholiga ijtimoiy standartlari va kafolatlari bilan ifodalanadi, ular kompleks tarzda o‘zaro ta’sir qiladi va mamlakat aholisini ijtimoiy himoya qilish tizimi mexanizmining samarali ishlashiga yordam beradi. Keng ma’noda esa “ijtimoiy himoya”ni jamiyatning har bir a’zosiga, kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvolidan, irqiy va milliy mansubligidan qat’i nazar, erkin rivojlanish, o‘zini va o‘z imkoniyatlarini to‘liq ijtimoiy ta‘minlash hamda imkon qadar to‘liq hayot darajasida ro‘yobga chiqarish imkoniyatini ta‘minlash maqsadida davlat tomonidan qonuniy mustahkamlab qo‘yilgan va uning ijtimoiy siyosati tomonidan amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar, majburiyatlar va kafolatlar tizimi sifatida qaralishi kerak.

Bizning fikrimizcha, ijtimoiy ta‘minot deganda, amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq byudjet mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan, ayrim toifadagi fuqarolarga ijtimoiy to‘lovlar majmuasi bo‘lgan mamlakat aholisini ijtimoiy himoya qilish tizimining alohida tarkibiy qismi sifatida tushunish kerak. Ya’ni, “ijtimoiy himoya” va “ijtimoiy ta‘minot” tushunchalarining mohiyati ular o‘rtasida munosabatlarni o‘rnatishga imkon beradi, uni quyidagicha shakllantirish mumkin: ijtimoiy ta‘minot mamlakat aholisini ijtimoiy himoya qilish tizimining alohida tarkibiy qismidir. Bizning fikrimizcha, “ijtimoiy himoya” atamasi “ijtimoiy ta‘minot”ga qaraganda kengroq ma’noda e’tirof etiladi, bu ularning bir butun va bir qismi sifatidagi haqiqiy munosabatlarini belgilaydi. Garchi “ijtimoiy himoya” va

“ijtimoiy ta’minot” konstitutsiyaviy atamalarining semantik yukiga ilmiy yondashuvlarning xilma-xilligi ma’lum darajada e’tiborga loyiq bo’lsa-da, aksariyat ilmiy g’oyalar qonun chiqaruvchi tomonidan belgilangan ushbu atamalarning o‘zaro bog‘liqligi tartibiga, shuningdek, qonun hujjatlarida mavjud bo‘lgan ularning semantik mazmuniga mos kelmaydi. Shu sababli, ijtimoiy ta’minot huquqi fanida mavjud bo‘lgan so‘nggi pozitsiya San’atning to‘g‘ridan-to‘g‘ri dispozitsiyasidan kelib chiqqan holda eng maqbul deb hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, ijtimoiy himoya o‘zining konstitutsiyaviy ma’nosida ijtimoiy ta’minotga nisbatan kengroq tushuncha bo‘lib, u ikkinchisini boshqa tarkibiy elementlar qatoriga kiritadi. Yuqoridagilarni umumlashtirib, shuni ta’kidlaymizki, ijtimoiy himoya toifasi ham butun aholini, ham alohida shaxslarni ularga ob’ektiv xarakterdagi salbiy holatlarning ta’siridan himoya qilishga qaratilgan huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy chora-tadbirlar va vositalar majmuasi sifatida belgilanishi mumkin. Ijtimoiy himoya qonunchilik nuqtai nazaridan turli huquq tarmoqlari orqali amalga oshiriladi va inson va fuqaroning ijtimoiy huquq va manfaatlarini amalga oshirishni kafolatlashga qaratilgan. Ijtimoiy ta’minotdan farqli o‘laroq, ijtimoiy himoya insonning normal hayoti va rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratish, uning hayoti va sog‘lig‘ini himoya qilish, shuningdek, jamiyatdagi salbiy oqibatlarining oldini olish va ijtimoiy adolatni ta’minlashga qaratilgan boshqa ijtimoiy kafolatlarni o‘z ichiga oladi. Binobarin, ijtimoiy himoya munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy normalar qonunchilikda jamiyatdagi salbiy ijtimoiy omil va hodisalarni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy-huquqiy normalar tizimini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. Садыкова Шахида Мархабаевна. Актуальные вопросы социальной защиты пожилых людей в Узбекистане // НАУ. 2015. №4-6 (9). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnyevoprosy-sotsialnoy-zaschity-pozhilyh-lyudey-v-uzbekistane> (дата обращения: 18.04.2024).
3. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta’minotga kirish: Darslik / A.V. Vaxabov, SH.SH. Zaxidova, B.B. Baxtiyorov, D.SH. Odinayev, J.N. Fayzullayev; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. - 168 b.